

A téma újszerűségére, feltáratlanságára való tekintettel szerkesztőségünk úgy döntött, hogy a négy magyar felszólaló előadásait – szerkesztett változatban – közöljük, azzal a tudatos szándékkal, hogy a témáról a folyóirat hasábjain vitát indítsunk el. A négy előadás időnként markánsan eltérő álláspontokat fogalmaz meg, így jó lehetőség kínálkozik a szakmabeli kollégák számára, hogy bármelyik vetületben kifejtessék – természetesen elfogulatlan, szakmailag megalapozott – véleményüket.

Kérjük tehát a kollégákat, osszák meg olvasóinkkal tudásukat, illetve fejtsék ki nézeteiket ebben a tudományosan még valóban feltáratlan témában!

A szerkesztőség

FRICZ TAMÁS

Régi elit az új demokráciában Magyarországon

A következő tanulmányban arra keresem a választ, hogy a régi rendszer, azaz az államszocialista diktatúra politikai, gazdasági, kulturális elitcsoportjai milyen szerepet játszanak az új demokráciában Magyarországon. Vajon az 1989–1990-ben lezajlott rendszerváltás után háttérbe szorultak, tartósan eltűntek a közéletből, netán egyfajta számonkérést is el kellett viselniük – mint például az újraegyesített Németországban vagy Csehországban –, avagy ellenkezőleg, a régi rendszer elitje a demokráciában is aktív, meghatározó szerepet játszik, irányítja a folyamatokat, azaz átmentette a hatalmát az új rendszerbe, és még igazából morális elutasításban, megvetésben sem volt része?

Előrevetítve a választ, a közép-európai országok közül talán leginkább Magyarországon figyelhető meg a régi elit masszív hatalomátmentése, mégpedig nemcsak a politikai, hanem a gazdasági, a kulturális szférában éppúgy, mint a média világában. Ennek okait, összefüggéseit és az új demokráciára ható következményeit szeretném az alábbiakban megvilágítani. Megközelítésem alapvetően politikatörténeti és analitikus, mely szervesen támaszkodik az elmúlt évek empirikus eltkutatásaira – hozzáátéve, hogy ezek a kutatások a rendszerváltás utáni időszakban még épphogy csak elkezdődtek Magyarországon.

Először a témával összefüggő, néhány elméleti kérdést szeretnék tisztázni, mégpedig döntően azt, hogy a régi, diktatúrához kötődő elit masszív jelenléte az új demokráciában miként közelíthető meg, létezhet-e itt értékelő szempont. Ezek után politikatörténeti és politikai szociológiai megközelítésben kívánom vizsgálni a rendszerváltás folyamatát, a régi-új elitek viszonyát, az utódpart kétszeri hatalomba való visszatérését és

annak okait, a két jobboldali kormány kísérleteit az erőviszonyok megváltoztatására. Kitérek nemcsak a politikai, hanem a gazdasági, a kulturális és a médián belüli erőviszonyok alakulására az elmúlt 14–15 év vonatkozásában, s végül zárszóként igyekszem néhány elméleti következtetést megfogalmazni.

ELMÉLETI KÉRDÉSEK A TÉMA KAPCSÁN

Többféle elmélet született az elmúlt években-évtizedekben a diktatúrákból a demokráciába való átmenet sajátosságairól, a folyamat törvényszerűségeiről, szakaszairól, s az analízis végén számos tipizáció is megfogalmazódott. A jelentősebb demokratizációkutatók közül megemlíthetjük itt O. Donnell, P. Schmitter, L. Whitehead, J. Linz, A. Lijphart, a német szerzők közül W. Merkel, H.-D. Klingemannt, H. Kitscheltet és még másokat. Jómagam W. Merkel *Systemtransformation* (Leske-Budrich, Opladen, 1999) című monográfiájában kifejtett tipizációból indulnék ki, aki döntően O. Donnell és P. Schmitter elméletére támaszkodva a demokratizáció három lényeges szakaszát különbözteti meg.

Az ő elmélete szerint a diktatúrából a demokráciába való átmenetet három lényeges szakaszra oszlik; időben megkülönböztethető egymástól a *transition* (átmenet, átalakulás), a *democratisation* (demokratizáció) és a *consolidation* (konszolidáció) periódusa. A *transition*, az átmenet a régi, diktatórikus rend erodálódásának és az új rendszer kezdetének az időszaka. Ebben az időszakban jönnek létre és szerveződnek meg azok az ellenzéki elitek, amelyek nyíltan szembefordulnak a fennálló hatalommal, rendszeralternatívát hirdetnek, s felkészülnek az esetleges hatalomátvételre – azaz, már nem éri őket váratlanul és felkészületlenül a váltás kézzelfogható lehetősége. Ezzel párhuzamosan a régi rend hatalmi elitje fokozatos bomlásnak indul, belső küzdelmek kezdődnek el, s már nincs elég erejük ahhoz, hogy ellenálljanak a változtatás iránti egyre növekvő politikai és társadalmi igényeknek. A régi és az új elit között tárgyalások kezdődnek, rosszabb esetben ütközetek törnek ki a nyilvánosság előtt, avagy az utcán, azaz elkezdődik a diktatúra felbomlása.

A második szakaszban, a demokratizáció időszakában történik meg a diktatúra rendszerszintű felbomlása, s egyúttal – ezzel párhuzamosan – a demokrácia alkotmányos, jogi és intézményes létrejötte. Ez utóbbi nem jelent mást, mint az új alkotmány beiktatását vagy a régi, diktatórikus jellegű alkotmány radikális átalakítását, az emberi jogok törvénybe iktatását és a piaci rend jogi alapjainak megteremtését, az első szabad választások megtartását és ezáltal egy többpártrendszerű parlamenti demokrácia létrejöttét. Ez a szakasz megítélésem szerint nem

más, mint a demokrácia jogi-intézményi, ha tetszik – s ez már itt saját fogalmam – exogén, azaz külső megteremtődése.

S végül a harmadik szakasz a konszolidáció, amikor is a demokrácia ezen exogén, jogi-intézményi működési keretei, mechanizmusai rögzülnek, bejáratódnak, stabilizálódnak. Konszolidációról – ebben a megközelítésben – akkor beszélhetünk, ha már több szabad választás lezajlik minden különösebb bonyodalmak nélkül, ha a kormányok többé-kevésbé kitöltik a mandátumukat, azaz nincsenek vagy csak ritkák az előrehozott választások, ha a demokrácia játékszabályait betartják a főbb parlamenti politikai erők s kizorítják az alkotmányellenes erőket, ha a társadalom tagjainak többsége is elkötelezetté válik a demokrácia iránt, s nem kívánja már vissza az elmúlt diktatórikus rendszert; egyáltalán, ha már nem áll fenn a veszélye a vissza rendeződésnek. Ez természetesen akkor teljesülhet – s még ez is exogén, külső feltétel –, ha a demokratikus politikai kultúra, magatartásmód normává válik nemcsak a politikai elit szintjén, hanem az állampolgárok meghatározó többségében is. (Mint ahogyan az történt például Nyugat-Németországban a második világháború utáni évtizedekben, vagy Spanyolországban és Portugáliában a hetvenes évektől kezdve.)

Ez, a *transition–democratisation–consolidation* hármas szakasza épülő megközelítés megítélésem szerint igen jól írja le a diktatúrából a demokráciába való átmenet külső, exogén, elsősorban intézményekre, jogi rendre, működésmódokra, illetőleg még a demokrácia iránti elkötelezettségre koncentrált politikai folyamatokat, s egyben normatív megközelítést is ad a demokratizáció minőségének megértéséhez. Persze, a demokrácia stabilizálódásának, minőségének megítélésénél még különválaszthatjuk a szűkebb, főként amerikai, s a tágabb, elsősorban európai megközelítést. Annál is inkább, hiszen a szűkebb megközelítés döntően a szabad választások meglétével, a szabad politikai versennyel, azaz a képvisellel méri a demokrácia létét vagy nemlétét, addig a tágabb megközelítés ezen túl lényeges mércének tartja a részvételt is, azaz társadalmi érdekcsoportok jelenlétét, a civil társadalom szervezettségét, az állampolgári véleményformálás többféle formáját stb.

Ugyanakkor megítélésem szerint mind a diktatúrából a demokráciába való átmenet fenti elmélete, mind a demokrácia meglétét vizsgáló képviseleti avagy képviseleti-participációs megközelítés megmarad döntően egyfajta exogén, külső, a jogi-intézményi, illetve a normatív (demokratikus politikai kultúrával összefüggő) feltételekre koncentrált elméletként. Mindezt viszont azért tartom exogén megközelítésnek – nyilván hiányolva az endogén, azaz belső megközelítést –, mert nem ad választ arra az alapvető kérdésre, hogy a demokrácia jogi-intézményi kereteinek megteremtése hogyan alakítja ki a demokratikus politikai kultúrát, illetve, miért látni azt igen gyakran az utóbbi

évtizedekben a demokratizáció harmadik nagy hullámában létrejött országokban, hogy a demokratikus keretek között nincs stabil normarend, demokratikus mentalitás, s gyakran esnek vissza ezek az országok zavaros, féldemokratikus viszonyokba.

Másképpen, a demokratizációtól a konszolidációhoz, stabilizációhoz vezető dinamikus belső folyamatok feltárása hiányzik itt; annak a megválaszolása, hogy hogyan, mitől rögzülnek a demokratikus normák, gyakorlatok, működésmódok, mentalitások? Az új kelet- és közép-európai demokráciákban a lényegében felülről kapott demokratikus jogi és intézményrendszer hogyan töltődik fel tartalommal, vagy éppenséggel mitől üresedik ki, mitől válik működésképtelenné? Mik azok a belülről lezajló folyamatok, amelyek egy demokratikus jogrendből valóságos demokráciát hoznak létre, s melyek azok, amelyek eredőjeképp legfeljebb csak formális szinten létező, féldemokratikus rendszerek alakulnak ki?

Nos, ezek azok a kérdések, amelyekre megítélésem szerint a belső folyamatokat vizsgáló, endogén megközelítés adhat választ. Ennek kiindulópontjai a következők lehetnek:

1. A demokratizáció, a demokrácia elsajátítása annak működésmódjában rejlik. Abban, hogy az emberek folyamatosan, valóságosan létező politikai, s ebből következő gazdasági, kulturális, társadalmi alternatívák között szabadon választhatnak, s e szabad választásukhoz kellően átfogó és teljes információhalmaz – többek között szabad, kiegyensúlyozott média – áll rendelkezésre.
2. A folyamatos alternatívaállítás alapfeltétele viszont, hogy a politikai irányzatok, pártok, csoportok között egy természetes esélyegyenlőség létezzen érdekeik, értékeik, céljaik érvényesítésére, manifesztálódására. Ehhez arra van szükség, hogy legalább a fontosabb politikai csoportok, pártok kiegyensúlyozott befolyással, erővel rendelkezzenek a politika, a gazdaság, a kultúra, a média szféráiban, azaz társadalmilag kiegyensúlyozott erőviszonyok legyenek, mert ennek hiányában, illetve bizonyos politikai csoportok és pártok – illetve éltek – megmaradt, örökölt túlsúlya esetében a demokratizációs folyamat komoly csorbát szenvedhet. Utóbbi esetben a valóságos alternatíva-állítás és a szabad választás lehetősége torzul, sőt elmarad, egy meghatározott politikai csoport újra hegemon hatalmi helyzetbe kerül, s a demokratikus keretek lényegében pusztán elfednek egy – Marcuse szavaival élve – „egydimenziós” rendszert, ami jobb, mint a diktatúra, de rosszabb, mint a demokrácia.
3. Mindebből kiindulva elmondhatjuk, hogy a modern és működőképes demokráciák politikai erőcentrumok kiegyensúlyozott küzdelmére épülnek, mely erőcentrumok magját a pártok vezérkarai képezik, az erőcentrum külső köreiben pedig a párt klientúrája található. Ez azonban önmagában

még kevés a valóságos alternatívaállításához, hiszen egyetlen párt sem képes a hatalmat megragadni és a hatalmat megtartani, ha nem rendelkezik megfelelő mértékű és erejű, lojális kapcsolatrendszerrel a társadalom legkülönbözőbb – gazdasági, kulturális, média, civil társadalmi – szféráiban, melyek segítik a hatalmi törekvéseket, és – úgy mond – „végrehajtják” a kormányzati akaratokat és célokat. (Hiszen hogyan is tudna működni bármely intézmény – s különösen egy kormány –, ha a vezetők utasításait a besztottak nem hajtanák végre, mert elsődleges motivációnk nem a lojalitás, hanem az ellenállás lenne?) A politikai erőcentrum ebben az értelemben társadalmi hálózatokat (networks) épít ki és tart fenn, hiszen ezek nélkül nem tud a választópolgárok számára valóságos és hiteles alternatívát felállítani. Az is igaz viszont, hogy ha egy politikai irányzat vagy erőcentrum nem képes arra, hogy hálózatokat építsen ki a társadalomban, akkor a demokrácia szabályai szerint nincs is kellő társadalmi súlya és nem képes hatalmi alternatívát állítani.

Ez a – Max Weber utáni – „ideáltipikus” endogén megközelítés, ami azonban jellegzetesen a modern nyugat-európai demokráciák kialakulásának módjára és több évtizedes gyakorlata épül. Igen ám, de mi van azokkal a nem ideáltipikus kelet-és közép-európai új demokráciákkal, amelyek nem alulról szerveződött társadalmi és politikai csoportok valós küzdelmén át, évtizedeken keresztül alakultak ki, hanem a Szovjetunió szétesésével, szinte egy csapásra, felülről kapták meg a demokratizálódás lehetőségét, s a kommunista-államszocialista monopolhatalommal szembeni erős elleneltek, alternatív erőcentrumok és hálózatok korántsem álltak rendelkezésre? Annál is inkább, mert szemben a dél-európai országokkal, ezekben az országokban nem létezett piacgazdaság csak szocialista tervgazdaság, nem létezett civil társadalom, nem volt kulturális és tudományos sokféleség csak marxista kultúra és tudomány, azaz, nem volt egy érdektagolt és szervezett autonóm társadalom, mely az új politikai irányzatok és csoportok, másképpen éltek háttérét, társadalmi hálózatát biztosíthatta volna.

S itt jutunk el igazán fő témánkig, a régi, államszocialista elit szerezéig az új rendszerben. A régi, diktatórikus rendszer erőcentruma lényegében három részre tagolódik: egyrészt a politikai elitre (MSZMP PB-tagok, KB-tagok, megyei pártvezetők stb.), a néhány ezer fős nómenklatúrára, azaz a kommunista párt jóváhagyása által kinevezett politikai, gazdasági, kulturális stb. felső- és középvezetőkre, illetve a nómenklatúra társadalmi networkjére.

Elmondható, hogy a rendszerváltás időszakában, a demokratizáció éveiben Magyarországon – de vélhetően a többi új de-

mokráciában is Kelet- és Közép-Európában – a régi elit nem találkozott szembe igazán erős, alternatív erőcentrumokkal és alternatív társadalmi hálózatokkal, ezért rövid elbizonytalanodás után igen gyorsan újjászerveződött és a második szabad választásokon már elsőpró győzelmet aratott. 1994–1998 között, a Horn-kormány időszakában már úgy tűnt – nem is alaptalanul –, hogy egy rövid és gyarló kísérlet után visszaáll az „egydimenziós” világ, s csak egyetlen választható politikai erőcentrum marad az országban. Azóta a helyzet bonyolultabbá és összetettebbé vált, ám az alapvető kérdés mégiscsak úgy szól: vajon lehetséges-e valóságos demokratizálódás egy olyan országban, ahol a régi kommunista rendszerhez kötődő elit, a nómenklátúra és a hálózat továbbra is meghatározó, igen erősen befolyásoló szerepet játszik mind a mai napig? S vajon elvárható-e demokratikus politikai kultúra kialakulása akkor, ha hiányzik a valóságos alternatívaállítás lehetősége, ha nincsenek kiegyensúlyozott erőviszonyok a politikában, a gazdaságban, a kultúrában, a médiában?

Mindezekre a kérdésekre a demokratizáció belső, endogén megközelítése alapján megítélésem szerint csak egy válasz adható: nem egészséges az, ha egyetlen erőcentrum politikai és társadalmi túlsúlya mutatkozik meg, hiszen ez a demokratikus magatartásformák és normák stabilizálódását gátolja, sőt megakasztja. Ráadásul – s ez a dolog másik oldala –, különösen nem szerencsés, ha az uralkodó politikai erőcentrum az előző rendszer, a diktatúra elitjéből kerül ki, hiszen akkor a változatlan látásmód – s gyakran valósága – mutatkozik az emberek előtt, azaz a demokratizáció értéke, rangja, tekintélye, ha tetszik, heroizmus devalválódik, és a „hiszen nem változott semmi” lefegyverző érzülete kezd elterjedni, ami mindenre jó, csak éppen a demokrácia stabilizálódására a legkevésbé.

De most már nézzük meg közelebbről, hogy hogyan alakult a régi és új elit harca Magyarországon az elmúlt 15 évben, s mindez hogyan hatott a demokratizációra.

RENDSZERVÁLTÁS ÉS DEMOKRATIZÁCIÓ – A MINDIG GYŐZTES RÉGI ELIT?!

Témánk szempontjából a demokratizáció három szakaszát különböztethetjük meg:

1. A tágabban vett „áttörés”, a diktatúrából a demokráciába való átmenet évei, nagyjából 1989–1992/93 között, amikor is a régi elit ideiglenesen háttérbe szorul, de „nem vész el”.
2. A visszarendeződés évei, 1992/93-tól egészen 1998-ig, a Fidesz győzelméig és az Orbán-kormány megalakulásáig.
3. Az 1998-tól napjainkig tartó időszak, melyet a régi elittel szembeni alternatív elitképzés és erőcentrum megtermé-

sének kísérletével, illetve a két elit késhegyre menő küzdelmével és egy egészséges alternáció kialakulásának esélyével jellemezhetnénk.

A kétpólusú világhatalmi harc eldőlésevel, a Szovjetunió fokozatos szétesésével és a Kelet- és Közép-Európában ennek hatására elindult erjedéssel egyre egyértelműbbé vált, hogy a diktatúrák felbomlanak, a kommunista pártok már nem tudják tartani a hatalmukat, s ezáltal elindulhat a demokratizáció folyamata, a rendszerváltás. Magyarországon is ez volt a helyzet; 1988–1989-re sorra-rendre alakultak meg az ellenzéki pártok, 1989 nyarán a kommunista párt és az ellenzéki pártok úgynevezett nemzeti kerekasztal-tárgyalásokon állapodtak meg a demokratizációhoz szükséges jogi-alkotmányos változásokban, s 1990 márciusában–áprilisában lezajlottak az első szabad választások Magyarországon.

Igen, de mennyire volt felkészülve az ország a forradalmi tartalmú változásokra? A régi, diktatúrához kötődő elittel szembeni küzdelemben akkor kimagaslott két ellenzéki politikai csoport. Az egyik az úgynevezett demokratikus ellenzék, amelyből született a balliberális irányzatú SZDSZ (Szabad Demokraták Szövetsége), mely párt a jelenlegi szocialista-liberális kormánykoalíció tagja, a másik pedig az úgynevezett népi írók csoportja, melyből a jobb-jobbközép nemzeti és konzervatív MDF (Magyar Demokrata Fórum) jött létre, mely párt megnyerte az első választásokat és Antall József vezetésével kormányt alakított. Jellegzetes és fontos azonban, hogy bár mindkét csoport már évek óta működött, társadalmi hatása és befolyása igen csekély volt, lényegében csak a politikai „mag” létezett, politikai erőcentrumról, de főképp társadalmi networkról, végképp nem beszélhetünk az esetükben.

A rendszerváltó láz és hangulat (a „Zeitgeist”) azonban természetesen – miként a régió többi országában – megjelent Magyarországon is, erős antikommunista légkör uralkodott, ezért nem volt kétséges, hogy a kommunista párt, illetve annak jogi utódpartja, a Magyar Szocialista Párt (MSZP) elveszti a választásokat; igazából csak az volt a kérdés, melyik ellenzéki párt alakíthat kormányt. Ez, ha nem túl nagy különbséggel is, de a jobb-jobbközép MDF-nek sikerült, míg a balliberális SZDSZ a legnagyobb ellenzéki párt lett. Figyelemre méltó volt azonban már akkor is, hogy – antikommunista korszellelem ide vagy oda! – az utódpart MSZP már az első szabad választásokon, 1990 tavaszán több mint 10 százalékot ért el.

Létrejött tehát a „nagy áttörés”, a demokrácia jogi-alkotmányos és intézményi keretei életbe léptek, ám az igazi kérdés ezután következett: felismeri-e a kereszténydemokrata-konzervatív kormány, hogy a rendszerváltó hangulatban a demokrácia külső kereteinek megteremtése után a demokrácia belső, endo-

gén feltételeit is ki kell alakítania? Azaz, képes-e arra, hogy a politikai hatalom birtokában alternatív erőcentrumot és hálózatot hozzon létre, ellensúlyozva az ekkor is igen erős szocialisták egy időre láthatatlanná váló erőcentrumát és hálózatait?

Mindezen felismerést közvetlenül az is megalapozhatta és elősegíthette, hogy ekkor a régió országaiban egy igen markáns és teljességgel érthető elszámoltatási, felelősségrevonási hangulat uralkodott a volt kommunista vezetőkkel, közéleti emberekkel, egyáltalán a nomenklatúrával szemben. Ennek a rendszerváltó hangulatnak és elvárásnak a szellemében került sor több országban – így Németországban, Csehszlovákiában és később Csehországban, részben Lengyelországban – olyan intézkedéssorozatra, amely a volt rendszer nyilvánvalóan felelős szereplőit háttérbe szorította, eltávolította a közéletből. (Ilyen például Németországban a Stasi-akták nyilvánosságra hozatala, Csehországban a lusztrációs törvény stb.). Ezek az intézkedések egyértelműen korlátozták, gátolták a volt elit egyben maradását, a hálózat újbóli megerősödését.

Persze akkor is és ma is sokan teszik fel a kérdést – Magyarországon különösen erősen –, hogy vajon indokolt lehet-e a volt elittel, nomenklatúrával szembeni bosszúállás, aminek sokszor nincs törvényi alapja, ráadásul a volt kommunisták végül békés tárgyalásokon engedték át a hatalmat, tehát érdemeik is vannak, miért kellene őket elkaszálni? Nos, azt hiszem, a törvényileg teljesen megalapozatlan bosszúhadjáratnak, „keresztrefeszítésnek” nem lett volna értelme. Ám úgy gondolom, hogy egyfajta erkölcsi számonkérés, elszámoltatás, illetve a közéletből való tartós visszazorítás erkölcsileg és politikailag indokolt volt – illetve Magyarország esetében indokolt lett volna. Ne feledjük ugyanis el, hogy itt, ha nem is forradalmak – hiszen békés úton zajlottak –, de forradalmi tartalmú változások mentek végbe a diktatúrák bukásával és a demokráciák létrejöttével. Márpedig az emberek számára nehezen bizonyítható, hogy itt valódi változások történtek, ha azok a személyek, akik egy emberek tömegeit elnyomó, szabadságuktól megfosztó vagy szabadságukban korlátozó rendszer élén álltak és irányították azt, az új rendszerben, a demokráciában is vezető pozícióban maradnak és még lelkiismeret-furdalást sem mutatnak. Ez tehát egy, ha tetszik, mindennapi erkölcsi elvárás, hogy akik egy igazságtalan rendszert irányítottak, ne irányítsanak egy igazságos rendszert, mert ha ez mégis így történik, akkor a rendszer-váltás jelentősége foszlik semmivé.

Másfelől, mondhatnánk, racionális politikai szempontból sem indokolható a régi elit változatlan jelenléte. Azért nem, mert ezek az emberek a diktatúrában szocializálódtak, a diktatúra vezetési módszereit tanulták meg, a diktatúra külpolitikája ivódott a vérükbe, a csatlósállamok reakciói rögzültek bennük. Márpedig az a veszély áll fenn, hogy ha újra politikai-kormány-

zati hatalomhoz jutnak, akkor felmerülhet a kétely, hogy vajon valóban mindig a legjobban és leghatékonyabban képviselik saját hazájuk érdekeit, s nem hajolnak meg újra új nagyhatalmak elvárásai előtt. Persze egy-egy nomenklatúratagról esetleg elképzelhető, hogy tud változni, ám ha az erőcentrum és hálózat egyben marad, annak egészen más a jelentősége és a veszélyfoka.

Mindez tehát azt jelenti, hogy mind a demokrácia megszilárdításának szempontjából, mind erkölcsi és politikai okokból is indokolt lett volna a nomenklatúra háttérbe szorítása a rendszerváltó években, 1989–1992 táján. Ám ez nem történt meg, az Antall-kormány lényegében nem bántotta, nem nyúlt hozzá a volt diktatórikus rend elítjéhez, így ez az elit csak ideiglenesen szorult – akkor is csak részlegesen – háttérbe, hogy 1993–1994-ben megerősödve térjen vissza, s nyerje el a mandátumok 54 százalékát, azaz abszolút többséget szerezzen 1994-ben a parlamentben.

Az igazi kérdés persze az: miért nem nyúlt a nomenklatúrához az Antall-kormány? Mi az ok, miközben nem kevesen voltak a párton és a kormányon belül, akik szerették volna ezt?

Azt kell előrebocsátanom, hogy szerintem minden okot és megfontolást a mai napig nem ismerünk s talán nem is fogunk soha ismerni, mégis két okot feltétlenül meg kell említenünk.

Az első Antall József és követői mérsékelt konzervatív szemléletmódjában, jog- és erkölcsi felfogásában keresendő. Ennek lényege, hogy a jogfolytonosság, a jobbiztonság szent és sérthetetlen, a joggal való manipuláció politikai célokból elfogadhatatlan, emellett pedig a bosszúvágy kicsinyes és megalázó; a múlt rendszer bűnösei felett pedig a történelem mondjon ítéletet. Ez a velejéig konzervatív felfogás talán – sőt biztosan – ott tévedett, hogy egy elnyomó rendszer, egy diktatúra jogrendje mégsem lehet szent és sérthetetlen, amihez visszamenőleg egy demokráciának alkalmazkodnia kéne, ami által még a diktatúra legfelső vezetőinek a számonkérhetősége is lehetetlenné válik. Természetesen sokan voltak a pártjában és a kormányban is, akik ezt nem így látták – s most nem is elsősorban Csurka Istvánra gondolok –, s így néhány törvénytervezet, javaslat elkészült (lásd Fehér Könyv a történelmi igazságtételről, Zétényi-Takács-féle törvényjavaslat a történelmi igazságtételről stb.), ám ezek végül hamvukba holtak, vagy más okokból – alkotmánybírósági vétó, az ellenzék ellenállása stb. – meghiúsultak.

Jellemző ebből a szempontból a titkosszolgálatok, az úgynevezett III-as főosztály munkájában részt vettek, az ügynökök elszámoltatásának, közéletből való eltávolításának a sorsa. Mi történt nálunk, szemben a cseh és német példával? Már 1990 őszén felvetette a legnagyobb ellenzéki párt, az SZDSZ, hogy mindenki, aki a III-as főosztály bármelyik osztályán dolgozott,

távozzon a közéletből, s erre törvényt kell hozni. A Demszky–Hack-féle törvényjavaslatból csak 1994-ben lett valami, de az elfogadott törvény lényegében nem ért semmit és azóta sem ér semmit, legfeljebb nevetség tárgya. Ez a törvény ugyanis már csak a III/III-as osztályra, tehát a belső elhárításra terjed ki, nem érinti például a külső és a katonai elhárítást. Ráadásul – s főleg ez a komikus – nincs semmilyen hatálya, szemben a lusztrációs törvénnyel. A következő történet: úgynevezett átvilágító bíróságok egyes, közéleti tisztségeket betöltő személyeket megvizsgálják, s ha érintettséget találnak, a nyilvánosságon kívül felszólítják az illetőt, hogy mondjon le. Ha ezt netán nem tenné meg, akkor a nyilvánosságra hozzák a vele kapcsolatos adatokat. Ennyi. A törvény hatálynélkülisége egészen komikus dolgokhoz vezetett, hiszen amikor 1994-ben Horn Gyula miniszterelnök lett – Horn a nómenklátúra egyik fontos vezetője volt –, s a bíróság felszólította lemondásra, ő csak legyintett egyet és az azóta Magyarországon igencsak elhíresült szlenggel válaszolt: Na és? Nem kis iróniával: neki volt igaza...

Az egyik magyarázat tehát az Antall-féle konzervatív csoport szemléletében rejlik, de van még egy, legalább ilyen fontos szempont. Ez az antikommunista, balliberális SZDSZ fordulata, mondhatnánk pálfordulata, amellyel fokozatosan közeledni kezdett a Szocialista Párthoz, és végül 1994-ben annak ellenére kormánykoalícióra lépett vele, hogy a szocialistáknak egyedül is megvolt a nyugodt többségük.

A szabaddemokraták ezen fordulata igazából 1992-re vált teljesen világossá, de már 1990 őszétől szembefordultak volt ellenzéki társukkal. Ezt a nyilvánosság előtt azzal indokolták, hogy az Antall-kormány – főként Csurka István térnyerése okán, akit 1993-ban már kirúgtak az MDF-ből és utána megalakította a radikális Magyar Igazság és Élet Pártját – egyre inkább a szélsőjobb felé tolódott el, fasizálódott, veszélyeztetve a fiatal magyar demokráciát. Valójában ez az indoklás nem egészen, vagy legalábbis nem minden elemében tartható, hiszen Csurka István és a radikális jobboldaliak eltávolítása után – Antall József korábban már jellemzett mérsékeltisége ellenére – sem történt meg az újbóli közeledés. Inkább arról van szó, hogy a szabaddemokratáktól sokkal távolabb állt az erős nemzeti alapon álló, konzervatív politizálás, mint a szocialisták ugyan elavult, de inkább kozmopolita, globalista jellegű baloldalisága, amelyhez baloldali liberálisként több közülük volt – és van ma is –, mint a nemzeti konzervativizmushoz. Így törésvonalat „váltakoztak”, az antikommunista szembenállás helyett most már a nemzeti kontra globalista törésvonalon helyezik el magukat.

Mindebből pedig az következett, hogy már 1990 őszétől igen élesen szembehelyezkedtek az Antall-kormány bármilyen törekvéseivel, így többek között a nómenklátúra egyes tagjaival szembeni igen ritka, igen kivételes elszámoltatási szándékaival

is. S mivel az SZDSZ igen jó értelmiségi-társadalomtudós és média-háttérrel rendelkezett akkoriban, ezért a szocialisták természetes támogatásával a háttérben erőteljes ellenző közhangulatot teremtettek ezen igen elszigetelt kísérletek köré is. Az Antall-kormány még ha akart volna is – de már eleve sem volt túlzottan elszánt –, akkor sem tudott volna sokat tenni a meglévő, csak lappangó hálózattal rendelkező szocialisták és a jó médiakapcsolatokkal rendelkező szabaddemokraták ellenzéki koalíciójával szemben.

1992-re a szabaddemokraták és a szocialisták nyílt szövetségre léptek egymással – a Fidesz, mint harmadik ellenzéki párt antikommunizmusa okán ebben nem vett részt –, s ráadásul ettől az évtől kezdve látványosan növekedni kezdett a szocialisták népszerűsége. Itt és ebben a szakaszban ért véget a rendszerváltó közhangulat, innentől kezdve a közvéleményben látványos fordulat állt be „vissza a szocialistákat a hatalomba” jelszóval – ekkortól kezdve komolyan már fel sem merülhetett a szocialista nómenklátúra látványos megtámadása, megkérdőjelezése. Kialakult az a politikai légkör, amely a volt diktatúra elitjét, politikai erőcentrumát és hálózatát 1994-ben totálisan visszamelte a hatalomba.

Ezek után érdemes összegezni, hogy a rendszerváltás idealisztikus és reményekkel teli évei után hogyan alakult a régi elit helyzete Magyarországon.

Összességében azt mondhatjuk, hogy az államszocialista nómenklátúra az 1989–1992/3 közötti visszahúzódás, „lappangás” után meglehetősen jó állapotban, kevés veszteséget szenvedve lépett újra színre a demokrácia keretei között, s 1994-es fölényes választási győzelmével ebben a rendszerben is meghatározó, hegemón szerephez jutott. Érdemes közelebbről megnézni, hogy az újra megerősödő nómenklátúra belülről milyen megoszlást mutat; e tekintetben az erőcentrum négy szeletét választom külön egymástól, mégpedig a politikait, a gazdaságit, a médiabelit és a titkosszolgálatit.

Vegyük először a politikait. Azt látjuk, hogy a nómenklátúra diktatúrában vezető politikai rétege – néhány elkerülhetetlen „tisztáldozattól” eltekintve – lényegében átvészelte a rendszerváltást, hiszen Horn Gyulától kezdve Medgyessy Péterre, Kovács Lászlón, Lendvai Ildikón, Nagy Sándoron és sokan másokon át egészen Gyurcsány Ferenc volt KISZ-KB titkárig mindannyian a felszínen maradtak, sőt, a 2002-es újabb hatalomátvétel után a régi nevek döntő részét ott találjuk a jelenlegi Medgyessy-kormányban, illetve a képviselők között és az MSZP vezetésében. A volt államszocialista nómenklátúra tehát a demokráciában meghatározó politikai erőcentrummá vált, melyen belül a politikai elitet most is a korábbi politikai vezetők képezik, az erőcentrumon belüli klientúra tagjai is nagyrészt a korábbi nómenklátúra közép- és alsó vezetőiből kerülnek ki. Ke-

vés az új arc, a párton és a klientúrán belül igen lassan halad a fiatalítás, a régi elit hihetetlenül szívósan ragaszkodik a jól és talán túlzottan megszokott hatalmához és pozícióihoz.

Foglalkozunk ezután a gazdasági metszettel, mely már a társadalmi hálózathoz tartozik.

A gazdasági hálózat fenntartását, sőt bővítését a szocialisták paradox módon a kapitalizáció, a piacgazdaság kialakulása, az állami vagyon privatizációja során valósították meg. Úgy mégpedig, hogy már két évvel a rendszerváltás előtt, 1988-tól bizonyos új gazdasági törvények lehetővé tették az állami vállalatok magánvállalattá való átalakulását, ezt nevezte el később a szakirodalom úgynevezett spontán privatizációnak. A nagy állami vállalatok vezetői, tehát a nómenklatúra tagjai ezt a lehetőséget maximálisan kihasználva átléptek a magángazdaságba, s ezáltal úgymond kapitalistává váltak, még mielőtt az első szabad választások lezajlottak volna. Mire elérkezett az ország az 1990-es szabad választásokig, addigra már az ellenzéki pártok azt tapasztalhatták, hogy a kapitalizálódás nem hozta meg a piaci esélyegyenlőséget, hiszen az állami vagyon jelentős része annak a gazdasági nómenklatúrának a kezében van, akiknek a kezében volt az államszocialista rendszerben is.

Ennek a folyamatnak egyébként szerves és igen fontos eleme volt, hogy a politikai nómenklatúra egy jelentős része is a gazdasági szférába mentette át a hatalmát – hiszen mindenki nem férhetett el a kétségtelenül szűkülő politikai erőcentrumban. Ez részben ugyancsak a rendszerváltás előtt történt, mégpedig akkor, amikor már világosan látszott, hogy a kommunista pártnak át kell adnia a hatalmat. A felbomló kommunista párt, illetve a párthoz kötődő ifjúsági szervezet, a monopolhelyzetű szakszervezet és egyéb párthoz kötődő állami szervezetek vezetői a hálózati kapcsolatok révén a gazdasági szférába kerültek át; ebben a folyamatban különösen „élen jártak” a kommunista ifjúsági szervezet irányítói, akik nemsokára közép- és nagyvállalatok menedzsereiként bukkantak fel, s mint fiatal, tehetséges kapitalisták igyekeztek eladni magukat a közvélemény előtt. (Ékes példa erre a mai sportminiszter, aki mint KISZ KB-titkár kezdte karrierjét, később nómenklatúra- és kommunista családi kapcsolatai révén milliárdos nagyvállalkozó lett, 2002 után pedig diadalmasan visszatért a politikába, mint sportminiszter. De még lehetne sorolni a neveket, amitől ehelyütt eltekintek.)

Mondani sem kell, hogy a politikai erőcentrumok hálózatában milyen kiemelt szerepe van a gazdasági hálózatnak, hiszen elemi közhely, hogy pénz, méghozzá sok pénz nélkül még a legjobb politikai irányzat sem érheti el céljait. Ebből a szempontból pedig talán mondani sem kell, milyen hátrányt jelentett az ellenzéknek az, hogy a rendszerváltás kezdetére egyoldalúan eltorzult gazdasági erőviszonyokat találtak. Amikor az Antall-kormány elkezdte működését, tapasztalnia kellett, hogy a tankönyv-

vekben szabadnak nevezett piacgazdaság magyarországi változatában az erőviszonyok teljes aránytalanságot mutattak, hogy a „cipőpucolóból milliomos lehetsz” amerikai álom legfeljebb rémálom, s hogy az új piaci rendszer nem hozta el a várva várt esélyegyenlőség világát, amelyben mindenki a tehetsége és képességei szerint érvényesül. Profánul fogalmazva, a kártyákat már azelőtt leosztották, mielőtt az újak asztalhoz ültek volna.

Röviden ehhez még hozzá kell tenni, hogy az Antall-kormány négy éve alatt természetesen tovább folytatódott az állami vagyon privatizációja, most már átláthatóbb jogszabályok és rendeletek keretei, versenyszerű feltételek között, ám a már kialakult szocialista gazdasági hálózat széles körű kapcsolatrendszerre, erős lobbisoportjai által ebben a szakaszban is növelni tudta befolyását, piaci és tulajdoni részesedését.

Nézzük meg ezek után, hogy mi történt a média világában. Bevezetőként érdemes leszögezni, hogy a modern, XXI. századi demokráciák korában a médiaviszonyok kiegyensúlyozottságának különlegesen fontos szerepe van, hiszen a politikai cselekvések, a politikai verseny döntő része a média és a sajtó keretei között zajlik, s a választópolgárok – mint afféle nézők, szurkolók – figyelemmel kísérik az eseményeket, és igyekeznek megítélni, ki a hitelesebb és meggyőzőbb. A média és a sajtó az, amelyen keresztül egyes témák, kérdések, ügyek és botrányok valóságos közéleti kérdésekké válnak, s a média az, amelyen keresztül egyes fontos témák háttérbe szorulnak, nem létezővé válnak. Egy német politológus írta, hogy aki a médiában nem nyeri meg a politikai versenyt, az a valóságban sem tudja megnyerni. Nos, ebből a szempontból válik kulcsfontosságúvá, hogy az egyes politikai erőcentrumok a maguk valóságos társadalmi súlya szerint kapjanak teret a médiában és a sajtóban, mert ez ma már a demokrácia tartalmi működésének alapfeltételévé vált. (Nem véletlen, hogy a német alkotmánybíróság 1986-ban hozott egy határozatot, melyben a médiaviszonyok politikai erőviszonyok szerinti kiegyensúlyozottságának követelményét alkotmányos rangra emelte.) Előrebocsátva azt lehet mondani, hogy a rendszerváltás óta eltelt évek média- és sajtóműködése a mai napig nem felelne meg a német alkotmánybíróság határozatának, azaz alkotmányellenesnek minősülne. 2003-ban a politikai erőviszonyok szempontjából erősen kiegyensúlyozatlanok a média- és sajtóviszonyok, ezen a téren a szocialista és baloldali erőcentrum jelentős dominanciája érvényesül.

E helyzet kialakulásában több tényező játszott szerepet.

Először is kiemelendő a korábbi rendszerben gyakorlatilag teljes állami tulajdonban lévő sajtó privatizációjának folyamata, illetve később – a Horn-kormány időszakában – a magántulajdonban lévő, döntően kereskedelmi médiumok megjelenése. Megállapítható, hogy a rendszerváltás során az országos és megyei napilapok döntően néhány nyugat-európai sajtómágnás tu-

lajdonába kerültek (például a megyei lapok döntő része az Axel Springer-csoport kezébe került), s e tulajdonváltás után e lapok döntő többsége – nyilván nem függetlenül a tulajdonosok politikai beállítottságától – baloldali, szocialista vagy balliberális irányvonalat vett fel, illetve folytatott. A tulajdonos- és irányvonalváltás – illetve változatlanóság – a legtöbb esetben találkozott a meglévő újságírógárda igényeivel, hiszen az újságíró-társadalom derékhada a Kádár-korszakban szocializálódott, ami természetesen nem múlt el nyomtalanul. Mindennek következtében a rendszerváltás után a napilapok területén nem történtek lényeges személycserék, az államszocialista rendszerben is vezető szerepet betöltő újságírók a helyükön maradtak, sőt, nemegyszer bekerültek a privatizált lapok tulajdonosi menedzsmentjébe is.

Másfelől, a frekvenciamoratórium feloldása után, 1995–1996-tól megnyílt a lehetőség kereskedelmi médiumok indítására is. Létre is jött néhány kereskedelmi csatorna, melyek közül a mértékadók tulajdonosainak, menedzsmentjének beállítottsága szintén baloldali vagy balliberális volt.

A másik, nem elhanyagolható tényező a szabaddemokratákkal függ össze. Mint korábban említettem, a szabaddemokraták igen jó személyi kapcsolatokkal rendelkeztek a sajtó- és mediaszerkesztőségekben, melyeket eleinte a rendszerváltás következő végigvitele érdekében használtak fel. Később azonban, az Antall-kormány hatalomra lépése után nem sokkal, már elfordultak a jobboldali kormányzattól, s innentől kezdve az Antall-kormánnyal való szembenállásban egyfajta szövetség, együttműködés jött létre a liberális és a szocialista újságírók, szerkesztőségek között. Ez pedig következményében legitímálta, megerősítette a régi nómenklatúrához kötődő vezető szerkesztők pozícióját.

Végül egyáltalán nem elhanyagolható az sem, hogy Magyarországon nem került sor a titkosszolgálati múlttal rendelkező személyek közéleti pozíciókból való eltávolítására. Mindez azért fontos, mert köztudomású, hogy a diktatórikus rendszer vezető újságírói gárdájának jó néhány tagja, nem kevés főszerkesztő és szerkesztő vállalt, illetve kellett, hogy vállaljon titkosszolgálati feladatokat. Márpedig a rendszerváltás első időszakában gyakran került fel – még 2002-ben is felmerült, de újra elhalt –, hogy olyan átfogó titkosszolgálati törvény kellene, amely kiterjedne a volt diktatórikus rendszer vezető újságíróira is, mint olyanokra, akik jelentősen együttműködtek a hatalommal és kiszolgálták azt. Azonban – mint már taglaltuk – nem született ilyen átfogó törvény, aminek következtében a korábbi rendszer legkevésbé szimpatikus újságírói is a helyükön, vezető pozíciókban maradtak. Így a szocialista nómenklatúra médiahálózata sem tört meg, nem bomlott fel, ellenkezőleg, a külföldi tulajdonosok megjelenésével, a balliberális támogatással, illetve

az új kereskedelmi médiumok színre lépésével még tovább erősödött. Egy néhány évvel ezelőtti felmérés szerint, melyet egy közvélemény-kutató intézet végzett el újságírók körében, az újságírók több mint 70 százaléka baloldali beállítottságú.

Mindezek következtében a szocialista erőcentrum a mai napig igen jelentős erőfölénnyel rendelkezik a média és a sajtó világában, ami lehetővé teszi számára, hogy politikai szándékait, céljait, tematikáit, érvrendszereit a közvélemény középpontjába állítsa, háttérbe szorítva a meglehetősen szerény médiahálózattal rendelkező konzervatív jobboldali erőcentrumot. S amennyiben igaza van a már idézett német elemzőnek, akkor ez a politikai versenyben meglehetősen nagy előnyt jelent a szocialista politikai tábor számára.

S itt térhetünk át a negyedik, speciális területre, mégpedig a volt diktatúra titkosszolgálatában részt vevők körére. E tekintetben a helyzet viszonylag egyszerű, bár korántsem megnyugtató. Az első szabad választások előtt két hónappal, 1990 januárjában egy kipattant lehallgatási botrány kapcsán még az előző rendszer utolsó kormánya szüntette meg a III/III-as csoportfőnökséget, azaz az államszocialista politikai rendőrséget. A csoportfőnökség tehát megszűnt, a munkatársakat szélnek eresztették; bizonyos becslések szerint e gárda létszáma tízezer fölött van, s egyáltalán nem lehet tudni, hogy hol, merre, milyen pozíciókban folytatták pályafutásukat ebben az országban. Tény az is, hogy a mai napig nem hozták nyilvánosságra, nem tették hozzáférhetővé a volt rendszer titkosszolgálatában részt vevők névsorát (miként Németországban történt), miáltal egy több mint tízezer fős gárda – úgy tűnik – végképp eltűnt az ország testében, úgy is mondhatnánk, végképp láthatatlanná, ellenőrizhetetlenné vált.

Ugyanakkor az is tény, hogy ez a gárda, a diktatúra ügynökei ezer szállal kötődtek a nómenklatúrához, annál is inkább, mert a politikai vezetők jelentéseiket rendszeresen megkapták. De ezen túlmutatóan, a titkosszolgálat felső- és középvezetői szoros személyi kapcsolatokat is ápoltak a politikai vezetéssel, de a munka jellegéből adódóan gazdasági és más vezetőkkel is. Mindazonáltal a titkosszolgálat a szó legszorosabb értelmében olyan összekötő hálózatot jelentett, amely összekötötte a politikai, a gazdasági, a kulturális, a média és az egyéb szférák hálózatait. Nos, ez a közvetítő hálózat ugyan felbomlott, ám meglehetősen egyszerű logikával feltételezhető, hogy a sokáig meglévő és szigorúan bizalmas személyes kapcsolatok nem számolódnak fel valamifajta varázsszóra. Feltételezhető, hogy e rendkívül jó információkkal rendelkező több mint tízezres volt titkosszolgálat vezető gárdája nem változtatott politikai szimpátiáján, s feltételezhető, hogy – amennyiben persze megteszi – meglévő tudását és információit a szocialista erőcentrum szolgálatába állítja.

E „láthatatlan” hálózat létének bizonyítása persze gyakorlatilag lehetetlen. Az azonban állítható, hogy ha egy formailag létező intézmény csak akkor funkcionál, ha a vezetőit legitimnek ismerik el a beosztottak és ezáltal végrehajtják az utasításokat, akkor az is igaz, hogy ha egy intézményt formailag fel is számolnak ugyan, ám a gárda működik tovább, akkor nem beszélhetünk az intézmény végleges megszűnéséről.

A fentiek alapján most már eljutottunk oda, hogy összegezzük a régi rendszerhez kötődő politikai és egyéb elitcsoportok helyzetét, pozícióit a rendszerváltás utáni Magyarországon. Azt állapíthatjuk meg, hogy a régi, döntően a nómenklatúrából és annak hálózataiból álló elit erőteljesen átmentette a hatalmát az új rendszerbe, a demokráciába is – s ez a helyzet egészen a mai napig érvényes. Kérdés maradt még – s ezt igyekszem még röviden áttekinteni –, hogy mi történt a következő években, hogyan alakult a szocialista erőcentrum meghatározó, domináns helyzete, illetve hogyan és mennyiben tudott az új elit változtatni ezeken az erőviszonyokon?

A vizsgálandó második szakaszunkat, az 1992–1998 közötti időszakot viszonylag röviden jellemezhetjük. Annál is inkább, mert ez az az időszak, amikor a szocialista párt növelte a politikai befolyását, s a második szabad választásokon elsöprő, 54 százalékos győzelmet aratott és a szabaddemokratákkal együtt 72 százalékos (!) többséget szereztek a parlamentben. Ez a több mint kétharmados kormányzati többség domináns, G. Sartori tipizációja szerint predomináns hatalmat biztosított a szocialista-balliberális szövetségnek. Az egyébként is megmaradt, fennmaradt szocialista hálózat ezáltal még tovább erősödött és bővült, ugyanis egyfelől a régi nómenklatúra elmúlt években háttérbe szorított tagjai is újra helyet kaptak a hálózatban, rég elfeledett nevek kerültek újra elő és vállaltak ilyen-olyan funkciókat. Másfelől persze új arcok, fiatalok is megjelentek a hálózatban, hiszen a szocialista tábor kellő erővel és lehetőségekkel rendelkezett ahhoz, hogy a régi nómenklatúrához nem kötődő, de baloldali vonzódású, avagy egyszerűen karrierre vágyó személyeket is hálózatába építsen.

Tény ugyanakkor, hogy a nómenklatúra átmentése, a hálózat bővítése egy dolog, és egy egészen más dolog az ország gazdasági helyzete és a gazdasági problémák átfogó kezelése. A szocialista tervgazdaság ugyanis negyven év után egy átfogó gazdasági válságot, húszmilliárd dollár államadósságot hagyott örökségül az új rendszernek; az Antall-kormány négy év alatt ezzel a gazdasági válsággal nem tudott megbirkózni – és egyben ez is okozta bukását –, ezáltal a Horn-kormányra maradt, hogy szembenézzen a problémákkal. A szocialista-liberális kormány 1995-től kénytelen volt igen jelentős megszorító intézkedéseket bevezetni, s ezzel persze csalódást okozott választóinak, akik éppen a „régiszip idők” visszatérését várták a szocialista párttól.

Másfelől, a csalódás másik oka az volt, hogy a kormány 1996-ban egy igen jelentős korrupciós botrányba bonyolódott, amelybe egy miniszter és még néhány vezető tisztségviselő is belebukott. Mindezek alapján, nem kis meglepetésre, a szocialisták, ha szoros küzdelemben is, de 1998-ban elvesztették a választásokat, és átadták helyüket a fiatal demokraták, a Fidesz által vezetett jobboldali, nemzeti-konzervatív kormánykoalíciónak. (E koalíció tagja lett az MDF is, mely párt időközben nagy pártból kis párttá zsugorodott.)

A Fidesz 1994 óta tudatosan törekedett a kormányzati hatalom megszerzésére, s hamar átlátták azt is, hogy ehhez a politikai erőcentrum létezése mellett egy átfogó, az összes lényeges társadalmi szférára kiterjedő hálózat kiépítésére van szükség. 1994–1998 között ennek létrehozásában igen jelentős eredményeket értek el, így amikor 1998-ban átvették a hatalmat és megalakult az Orbán-kormány, nem nulláról indultak. Lényeges kapcsolatokat építettek ki a gazdasági-pénzügyi szférával, a független vállalkozókkal, sikerült a média és a sajtó egy részének szimpátiáját is elnyerniük, ezen kívül az önkormányzatok, helyi elitek körében is sikerült pozíciót szerezniük. Mindez pedig azt eredményezte, hogy amikor 1998-ban nem kis meglepetésre megszerezték a hatalmat, ez nem érte felkészületlenül őket – erre készültek tudatosan már évek óta.

Adott volt tehát a lehetősége annak, hogy a kormányzati hatalom birtokában a Fidesz és koalíciós társai létrehozzák, megteremtésük és megerősítésük az igen erős és átfogó szocialista hálózattal szembeni alternatív, jobboldali konzervatív hálózatot, amely azután már egyenrangú félként veszi fel a politikai küzdelmet, megteremtve ezzel a demokrácia nélkülözhetetlen tartalmi minimumát. Nos, elmondható, hogy ezt a célt az Orbán-kormány csak részlegesen tudta megvalósítani, bár kétségtelen, hogy a 2002-es választásokon már csaknem egyenlő erők küzdelme zajlott le a szocialista és a konzervatív tábor és hálózat között.

De mi volt az oka annak, hogy a konzervatív erőcentrum és hálózat nem tudott még jobban megerősödni, és a mai napig nem tudta háttérbe szorítani a volt nómenklatúrára épülő szocialista hálózatot, amit végül is a szocialisták 2002-es, bár rendkívül szoros, de mégis győzelme is bizonyít?

Ennek oka kettős. Egyfelől kétségtelen, hogy az Orbán-kormány négy éve alatt a szocialista és balliberális politikai tábor szoros szövetségben lépett fel a konzervatív kormány törekvéseivel szemben, s sikerült korlátoznia a jobboldali tábor hálózatának bővülését. Másfelől viszont az is tény, hogy a konzervatív tábor minden látszólagos arroganciája, határozottsága és kíméletlen elszántsága ellenére igen sok hibát követett el az új elit kiépítésében, valójában nem igazán használta ki a lehetőségeit. Jó példa erre a média és a sajtó területe: amíg a Horn-kormány

időszakában a jobboldalnak két országos napilapja volt, addig az Orbán-kormány időszakára ebből már csak egy maradt.

Mindezzel együtt is tény, hogy a két tábor erőviszonyai 2002–2003-ra valamelyest közelebb kerültek egymáshoz; bár még mindig igaz, hogy a szocialista elit jóval átfogóbb és erőteljesebb hálózatokkal rendelkezik a gazdaság, a kultúra, a média szféráiban, mint az új elit, ma már nem látszik teljesen lehetetlennek az erőviszonyok hosszú távú kiegyenlítődése – ami nélkülözhetetlen feltétele a magyar demokrácia belső, tartalmi megerősödésének.

ÖSSZEGZÉS

A rövid összegzés elején, kiindulópontul szeretnék még egyszer visszatérni legfontosabb elméleti megállapításaimra.

Abból indultam ki, hogy a demokrácia külső, exogén feltételei (szabad választások, demokratikus jogállam, emberi jogok, a választópolgárok részvételi lehetőségei stb.) mellett legalább ilyen fontos a belső, endogén feltételek megléte és érvényesülése. Ahhoz ugyanis, hogy a demokrácia tartalmilag is stabilizálódjon és „értelmet nyerjen”, szükséges a politikai alternatívaállítás folyamatos és mindenki számára szabad lehetősége (vegyük észre, hogy a mai nyugati demokráciák egyik fő problémája is az, hogy az új problémák és konfliktusok mentén felépülő értékrendek és politikai értékek nem tudnak eléggé manifesztálódni és a lipset-rokkan-i értelemben törésvonallá, cleavage-é válni). Másfelől, ebből is következően, szükséges a politikai erőviszonyok legalább viszonylagos kiegyenlítetttsége, legalább két lényeges erőcentrum kiegyensúlyozott versenye; mindez együtt tudja megteremteni, létrehozni a demokrácia, mint rendszer megítélésem szerint legalapvetőbb értelmét és célját, a társadalmi esélyegyenlőséget. Azt az állapotot, amikor a társadalom minden tagja és csoportja egyformán esélyes arra, hogy politikai, gazdasági, kulturális és civil céljait megvalósíthassa, vagy legalábbis eséllyel törekedhessen ezek megvalósítására. A teljes esélyegyenlőség persze mindig csak cél lesz, ám igen fontos, hogy reális tapasztalatok alapján az emberek többségében kialakuljon az esélyegyenlőség képzelete, hite. Amennyiben a demokrácia cél is és eszköz is, akkor ez leginkább az esélyegyenlőség hitének és normatív erejének céljában és eszközében ragadható meg.

Nos, ebből a szempontból Magyarországon – s valószínűleg a kelet- és közép-európai országok egy jelentős részében is – a rendszerváltás után nem alakult túl szerencsésen a helyzet. A régi, diktatórikus államszocialista rendszer nómenklatúrája masszívan átmentette a hatalmát a demokráciába is, sőt, a politika, a gazdaság és a média világában időnként még erősíteni is

tudta hálózatait. Ez egyfelől éppen azért nem szerencsés, mert a demokráciával kapcsolatos egyik legfontosabb idea, a valóságos esélyegyenlőség kialakulásának esélyeit rontja a régi elit túlsúlya. Másfelől pedig az a tény, hogy éppen a régi, diktatúrához kötődő elit jutott újra domináns szerephez, a természetes társadalmi igazságérzetet is bántja, ugyanis ez nem kis alappal azt a látszatot kelti, hogy akármilyen rendszer is legyen, igazi esélyegyenlőség nincs, mert hiszen mindig ugyanazok kerülnek ki győztesen a versenyből.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ágh Attila (1998): *Politics of Central Europe*. London, Sage.
- Ágh Attila (2002): *Demokratizálás és európaizálás*. Villányi úti Könyvek.
- Almond, Gabriel A.–Powell, Bingham G. (Hrsg.) (1988): *Comparative Politics Today*. A World View, Glenview.
- Bárdi Nándor (szerk.) (2000): *Konfliktusok és kezelésük Közép-Európában*. Telenki László Alapítvány.
- Beyme, Klaus von (1994): *Systemwechsel in Osteuropa*, Frankfurt a. M.
- Beyme, Klaus von (1997): *Parteien im Prozeß der demokratischen Konsolidierung*, in: Merkel, Wolfgang–Sandschneider, Eberhard (Hrsg.): *Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozeß*, Opladen: 23–56.
- Beyme, Klaus von–Nohlen, Dieter (1995): *Systemwechsel*, in: Nohlen, Dieter (Hrsg.): *Lexikon der Politik*, Bd. 1: *Politische Theorien*, München: 636–649.
- Csizmadia Ervin (2003): *A politika és az értelmiség*. Századvég.
- Csizmadia Ervin (2001): *Diskurszus és diktatúra*. Századvég.
- Dahl, Robert (1989): *Democracy and its Critics*. New Haven.
- Diamond, Larry (1997): *The End of the Third Wave and the Global Future of Democracy*, Reihe Politikwissenschaft No. 45, Institut für Höhere Studien Wien.
- Diamond, Larry (1999): *Developing Democracy Toward Consolidation*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Diamond, Larry et al. (eds.) (1997): *Consolidating the Third Wave Democracies*, Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Fricz Tamás (2001): *Pártrendszerek*. Századvég.
- Gerlich, Peter–Plasser, Fritz–Ullrich, Peter, A. (Hrsg.) (1992): *Regimewechsel. Demokratisierung und politische Kultur in Ost-Mitteleuropa*, Wien/Köln/Graz.
- Glaeßner, Joachim (1994): *Demokratie nach dem Ende des Kommunismus*, Opladen.
- Huntington, Samuel P. (1991): *The Third Wave. Democratization in the Late Twentieth Century*, Oklahoma.
- Huntington, Samuel P. (1993): *The Clash of Civilizations*, in: *Foreign Affairs* (72) 3: 22–49.
- Katz, Richard–Mair, Peter (1995): *How Parties Organize. Change and Adaptions in Western Democracies*, London.
- Király Béla–L. W. Cougdon (szerk.) (2001): *A magyar forradalom eszméi*. Atlanti Kutató és Kiadó Társulat – Alapítvány.
- Kischelt, Herbert (1992): *The Formation of Party Systems in East Central Europe*, in *Politics and Society* (20) 1: 7–52.

- Kovács Imre (szerk.) (2002): *Hatalom és társadalmi változás. Napvilág Kiadó.*
- Körösnéyi András (1998): *A magyar politikai rendszer. Osiris Kiadó.*
- Kraus, Peter A. (1996a): Südeuropa: Die erfolgreiche Institutionalisierung der Demokratie und ihre gesellschaftlichen Voraussetzungen, in: Merkel, Wolfgang – Sandschneider, Eberhard – Segert Dieter (Hrsg.): *Systemwechsel 2. Die Institutionalisierung der Demokratie*, Opladen: 261–286.
- L. Garber – E.C. Bjornlund (szerk.) (1984): *A demokrácia új határvidékei: National Democratic Institute for International Affairs. Budget.*
- Lijphart, Arend (1984): *Democracies*, New Haven/London.
- Lijphart, Arend (1992): *Democratization and Constitutional Choices in Czechoslovakia, Hungary and Poland 1989–91*, in: *Journal of Theoretical Politics* (3) 4: 207–233.
- Lijphart, Arend (1999): *Patterns of Democracy: Government Forms and Performance in Twenty-Six Countries*, New Haven and London: Yale University Press.
- Linz, Juan J.–Stephan, Alfred (1996): *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, Baltimore.
- Lipset, Seymour Martin (1994): *The Social Requisites of Democracy Revisited*, in: *American Sociological Review* 59: 1–22.
- Lipset, Seymour Martin et. Al. (1993): *A Comparative Analysis of the Social Requisites of Democracy*, in: *International Journal of Science* (45) 2: 155–176.
- Mansfeldová, Zdenka (1998): *Zivilgesellschaft in der Tschechischen und Slowakischen Republik*, in: *Aus Politik und Zeitgeschichte B 6–7*: 13–20.
- Maravall, José María (1997): *Regimes, Politics and Markets. Democratization and Economic Change in Southern and Eastern Europe*, Oxford.
- Morlino, Leonardo (1998): *Democracy Between Consolidation and Crisis*. Oxford.
- McDonough, Peter–Barnes, Samuel H.–López Pina, Antonio (1986): *The Growth of Democratic Legitimacy in Spain*, in: *American Political Science Review* (80): 735–760.
- Merkel, Wolfgang (1996a): *Theorien der Transformation: Die demokratische Konsolidierung postautoritärer Gesellschaften*, in: Beyme, Klaus von – Offe, Claus (Hrsg.): *Politische Theorien in der Ära der Transformation*, PVS-Sonderheft 25, Opladen 30–58.
- Merkel, Wolfgang (1996b): *Institutionalisierung und Konsolidierung der Demokratien in Ostmitteleuropa*, in: Merkel, Wolfgang–Sandschneider, Eberhard–Segert, Dieter (Hrsg.): *Systemwechsel 2. Die Institutionalisierung der Demokratie*, Opladen: 73–112.
- Merkel, Wolfgang (1997): *Die Rolle von Eliten und Massen beim Übergang von autokratischen zu demokratischen Herrschaftssystemen*, in: Wielgohs, Han–Wiesenthal, Helmut (Hrsg.): *Einheit und Differenz. Die Transformation Ostdeutschlands in vergleichender Perspektive*, Berlin: 8–32.
- Merkel, Wolfgang (1997a): *Parteien und Parteiensysteme im Transformationsprozeß: ein interregionaler Vergleich*, in: Merkel, Wolfgang–Sandschneider, Eberhard (Hrsg.): *Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozeß*, Opladen: 337–372.
- Merkel, Wolfgang (1999): *Defekte Demokratien*, in: Merkel, Wolfgang–Busch, Andreas (Hrsg.): *Demokratie in Ost und West. Festschrift für Klaus von Beyme*, Frankfurt a.M.: 361–381.
- O'Donnell, Guillermo (1994): *Delegative Democracy*, in: *Journal of Democracy* (5) 1: 55–70.
- O'Donnell, Guillermo–Schmitter, Philippe C. (1986): *Transition from Authoritarian Rule. Tentative Conclusions about Uncertain Democracies*, Baltimore.
- Offe, Claus (1996): *Designing Institutions for East European Transitions*, in:

- Goodin, Robert (Hrsg.): *The Theory of Institutional Design*, Cambridge: 199–226.
- Offe, Claus (1997): *Die politische Innenseite der Konsolidierung*, in: Wielgohs, Jan–Wiesenthal, Helmut (Hrsg.): *Einheit und Differenz. Die Transformation Ostdeutschlands in vergleichender Perspektive*, Berlin: 214–220.
- Póca Kálmán (szerk.) (2002): *Álmáink állama. Századvég.*
- Plasser, Fritz–Ulram, Peter A.–Waldrach, Harald (1997): *Politischer Kulturwandel und demokratische Konsolidierung in Ost-Mitteleuropa: Theorien und Trends*, Opladen.
- Rose, Richard, William Mishler and Christian Haerpfer (1998): *Democracy and its Alternatives: Understanding Post-Communist Societies*, Cambridge: Polity.
- Rustow, Dankwart (1970): *„Transition to democracy: towards a dynamic model”*, *Comparative Politics*, Vol. 2, 337–363.
- Rüb, Friedbert W. (1996): *Die Herausbildung politischer Institutionen in Demokratisierungsprozessen*, in: Merkel, Wolfgang (Hrsg.): *Systemwechsel 1. Theorien, Ansätze und Konzeptionen*, Opladen (2. Aufl.): 111–140.
- S. Barnes –J. Simon (1998): *Postcommunist Citizen. Erasmus.*
- Sandschneider, Eberhard (1995): *Stabilität und Transformation politischer Systeme*, Opladen.
- Sartori, Giovanni (1992): *Demokratiethorie*. Darmstadt.
- Schmitter, Philippe (1994): *„The Consolidation in Political Democracies”*, in Pridham (ed.) 1995.
- Schmitter, Philippe C. (1995): *Von der Autokratie zur Demokratie. Zwölf Überlegungen zur politischen Transformation*, in: *Internationale Politik* (50) 6: 47–52.
- Segert, Dieter (1997): *Parteien und Parteiensysteme in der Konsolidierung*, in: Merkel, Wolfgang–Sandschneider, Eberhard (Hrsg.): *Systemwechsel 3. Parteien im Transformationsprozeß*, Opladen: 57–100.
- Segert, Dieter–Stöss, Richard–Niedermayer, Oskar (Hrsg.) (1996): *Parteiensysteme in postkommunistischen Gesellschaften Osteuropas*, Opladen.
- Stöss, Richard–Segert, Dieter (1997): *Entstehung, Struktur und Entwicklung von Parteiensystemen in Osteuropa nach 1989 – Eine Bilanz*, in: Segert, Dieter–Stöss, Richard–Niedermayer, Oskar (Hrsg.): *Parteiensysteme in postkommunistischen Gesellschaften Osteuropas*, Opladen: 379–428.
- Whitehead, Laurence (1986): *International Aspects of Democratization*, in: O'Donnell, Guillermo–Schmitter, Philippe C.–Whitehead, Laurence (Hrsg.): *Transition from Authoritarian Rule: Comparative Perspectives*, Baltimore: 3–46.
- Laurence, Whitehead (2001): *Demokratizálódás. Elmélet és tapasztalat. XXI. Század Intézet.*
- Ziemer, Klaus (1997): *Das Parteiensystem Polens*, in: Segert, Dieter–Stöss, Richard–Niedermayer, Oskar (Hrsg.): *Parteiensysteme in postkommunistischen Gesellschaften Osteuropas*, Opladen: 39–89.